

УДК 821.161.2.09.929.

Оксана Савенко
(м.Житомир)

РІЗДВЯНІ ВІРШІ ГРИГОРІЯ СКВОРОДИ

Анотація. У статті на прикладі деяких віршів зі збірки «Сад божественных пѣсней» Григорія Сквороди розкрито художнє осмислення поетом однієї з основних подій в історії християнства – Різдва Христового. Автор вдається до біблійних цитат, алюзій, ремінісценцій, трансформуєчи різдвяний сюжет у новаторські образи та мотиви, притаманні його творчій манері. Звернувшись до різдвяної тематики, він виявив свою прихильність до літературних традицій, котрі склалися на той час в українському письменстві.

Ключові слова: Різдво Христове, художньо-літературна трансформація, цитата, алюзія, ремінісценція, алегорія, символ.

Аннотация. В статье на примере некоторых стихотворений со сборника «Сад божественных пѣсней» Григория Сквороды раскрыто художественное осмысление поетом одного из главных событий в истории христианства – Рождества Христа. Автор прибегает к библейским цитатам, аллюзиям, реминисценциям, трансформируя рождественский сюжет в новаторские образы и мотивы, присущие его творческой манере. Обратившись к рождественской тематике, он проявил приверженность к традициям, которые сложились на то время в украинской литературе.

Ключевые слова: Рождество Христа, художественно-литературная трансформация, цитата, аллюзия, реминисценция, аллегория, символ.

Annotation. In the article on the example of some poems from the collection «Garden of divine songs» of Gryhoriy Skovoroda explores artistic interpretation of the poet, one of the main events in the history of Christianity – the resurrection of Christ. The author resorts to biblical quotations, allusions, reminiscences, transforming Christmas story in innovation image and motives inherent in his creative manner. Turning to Christmas Skovoroda found their commitment to the literary traditions that prevailed at that time in Ukrainian writing.

Key words: the resurrection of Christ, artistic and literary transformation, quote, allegory, allusion, symbol, reminiscence.

Давня національна україномовна поезія (віршована література) започаткована у другій половині XVI ст.; вона культивувала впродовж двох століть різноманітну тематику – історичну, філософську, панегіричну, геральдичну, елегійну, урочисто-героїчну і навіть любовну, що прорвалася у літературу крізь середньовічний канон завдяки бароко. Окремою, але органічною, частиною поетичних одкровень були метафізичні вірші, тобто духовна, релігійно-християнська лірика, котра зародилася раніше від світської поетичної творчості – з часу впровадження на Русі християнства, – і плідно та активно розвивалася до кінця XVIII – початку XIX ст. Безперечно, що Різдво і Воскресіння Христове у такій творчості мали свої пріоритети, мали вони і доступ до

друкарень, обслуговуючи, поряд із Святими книгами, духовні запити вірян, впливаючи на їх християнське виховання, зміцнення віри, сприяючи вияву релігійних емоцій. Більшість таких творів приурочувалися до знаменних подій у церковному календарі, присвячувалися Ісусові Христові і Богородиці. Однак, у пору розвинутого і пізнього бароко сформувалися цикли різдвяних і великодніх віршів, які виражали специфічне ставлення до Різдва і Великодня, що постало у формі пародій, бурлескно-травестійних творів, потрапляючи у загальноєвропейську тенденцію, зумовлену розповсюдженням просвітницьких ідей та вільнодумства. У цьому разі різдвяний та великодній сюжети зазнали своєрідних трансформацій, характерних здебільшого для демократичного середовища і заперечуваних офіційною церквою. Лишаючи збоку ідеологічний аспект цієї історичної колізії, варто звернути увагу на художню самобутність літературних трансформацій, які засвідчили докорінні зміни у самій українській літературі.

Духовна лірика барокової доби – величезний віршовий комплекс, у якому різдвяні та великодні вірші займають чільне місце.

Донедавна у наукових студіях про поезію Григорія Сковороди переважав розгляд його філософських та соціально-побутових віршів. З ідеологічних міркувань замовчувалося, з яких «зерен» постав «Сад божественных пѣсней», у дусі атеїстичного світогляду підносилося думка про негативне ставлення автора до Біблії. Дослідники творчої спадщини філософа і поета останнім часом неспростовно довели специфіку його «барокового богомислення» [3], та й сам Г.Сковорода у повній назві віршової збірки, створеної впродовж 1757 – 1785 років, однозначно вказував на джерело своїх віршів: «Сад божественных пѣсней, прозябшій из зерн Священнаго Писанія». Крім «пісень» світського характеру, яких тут не так і багато, в ній розміщені вірші, приурочені Різдву та Великодню, що було традиційним для нашої поезії XVII – XVIII ст. Особливе місце займає в збірці різдвяна тема, що розглядається в цій статті, щоб повніше представити багатогранність поетичних творів Григорія Сковороди.

Письменник, який у поетичній творчості виявив новаторський підхід до зображення дійсності і вираження думок, не цурався традиційних тем національної поезії, зокрема різдвяних, що підтверджує зміст його віршового збірника.

«Пісня 4-а» має епіграф: *«Рождеству Христову. Из сего зерна: “С нами Бог, разумѣйте языцы, сирѣчь: “Помаза нас Бог духом. Посла сына своего в сердца наша”»* [2; с. 62]. Автор вказує, якому святу приурочено вірш, а також наводить цитати із книги Вихід (15:10) та Першого послання апостола Іоанна (4:9). Як і в багатьох різдвяних віршах та колядках, на початку твору Сковорода передає загальну радість з приводу народження Сина Божого. За текстом, ритмікою і заключним рядком, який повторюється у кожній із шести строф, можна гадати, що поет наслідував урочисті колядки, надаючи творові наспівного характеру. Можливо, цей вірш і призначався для пісенного виконання під час різдвяних свят.

Для поета народження Ісуса Христа – не просто визначна подія, а завершення старого і початок нового часу: «Се час исполняется!»; «Се лѣта пришла кончина!». Поет і мислитель перебуває ще в полоні середньовічних уявлень про час, згідно з якими

«новозавітний час бере відлік від Різдва Христового. Кульмінаційний момент у триванні цього часу – трагічне завершення земного життя Ісуса, після чого розпочинається фінальна стадія в історії роду людського, яка закінчиться другим пришествям Христа. Векторна спрямованість часу, його лінійність і незворотність – іманентна властивість світовідчуття середньовічної людини, яка прагне усвідомити час – вона його переживає» [1; 85 – 86]. Темпоральним імпульсом, історико-духовною інтенцією для християнського мораліста є початок, ознаменований появою Спасителя: «Се Сын посылается!», «Се Бог посылает Сына». Патетичний тон переходить у русло євангельського сюжету: «День приходит, Дѣва родит», тобто відбувається те, що передбачено пророками, але висновок автора обернутий до особистості будь-якої людини, яка з народженням Христа здобула свободу («Дух свободы внутрь нас родит»), що є центральним поняттям в онтологічному та морально-етичному дискурсі Григорія Сковороди.

У вірші Христос названий «Даниїловим каменем», «из купины пламенем». Значення цих визначень доволі глибоке і символічне, закорінене не так у новозаповітному, як у старозаповітному тексті.

Згадуючи ім'я пророка Даниїла, поет мав на увазі не тільки його пророцтво щодо появи Месії та його трагічної смерті: «Сімдесят тижнів призначено для твого народу та для міста [Єрусалима] твоєї святині, аж поки переступ буде докінчений, і міра гріха буде повна, аж поки вина буде спокутувана, і вічна правда приведена (...) І по тих шістдесяти і двох тижнях буде погублений Месія, хоч не буде на Ньому вини» (Книга Даниїла, 9:24-26). «Даниїлів камінь» – образ, запозичений та оригінально витлумачений Сковородою з тієї ж Книги Даниїла, зокрема із глави, в якій розповідається про сон царя (Даниїл був тлумачем таких снів). Наснився цареві «величезний» бовван: «голова його – з чистого золота, груди його та рамена – зі срібла, нутро його і стегно його – з заліза, ноги його – частково із заліза, а частково з глини. Аж ось одірвався камінь сам, не через руки, і вдарив боввана по ногах його, що із заліза і глини, – і розтרוцив їх. Того часу розтרוцилося все – залізо, глина, мідь, срібло та золото (...) а камінь став великою горою, і наповнив усю землю» (2:31-35). Отже, камінь, про який говорить Даниїл, у тлумаченні Сковороди переростає у символ нової віри – християнства, а Ісус Христос і є отим «каменем», який розтרוцив стару віру («боввана»).

Щодо образу «неопалимої купини», то символіка його прозора і загальновідома: так, у Книзі Вихід (3:2, 4) та П'ятій Книзі Мойсея (Повторення Закону) (33:16) названо терновий кущ поблизу гори Хорив, який горів, та не згоряв, і в якому у вигляді свічення явився Єгова Мойсею, закликаючи його до визволення народу ізраїльського від рабства єгипетського. Сковорода, мабуть, покладався у творенні цього образу-символу у своєму вірші ще й на учення отців Церкви, а також на псалми, у яких мовиться про те, що неопалима купина преобразила Матір Божу, зробивши її чистою після зачаття («вплощєнія») та народження Сина Божого. Поет стверджує: «Се наш пламень!», маючи на увазі вчення Ісуса Христа, яке освітлює душі християн, хоч і здатне «попалити супостаты». *«Мы ж тебе́ рожденному, гостеви блаженному, / Сердца всѣх нас отверзаем, в душевный дом призываем»* [2; с. 63], – так завершує четверту пісню Сковорода, звертаючись до Спасителя і прославляючи Його.

«Пісня 5-а» також приурочена Різду та оснашена епіграфом: *«Роди Сына своего первенца, и повит его, и положи его в яслѣх»* [2; с. 63]. Це – пряма цитата із Євангелія від Луки (2:7). Таємницю народження Ісуса Скворода називає «странною і преславною», оскільки Спаситель народився у місці непримітному і простому – у стайні, видовбаній у скелі – вертепі, але саме це дає поетові привід говорити про вертеп піднесено, символічно: «Се вертеп вмѣсто небес!». Місце народження Ісуса він возвеличує ще одним символічним образом: «престол вышний». Це свідчить про аналогічне тлумачення євангельського тексту. По-бароковому твориться антитеза: «зла мірская полночь» – «заря», яка привела до Бога. Шана до народженого Бога передана метафорично: *«Из-под Христа сѣно ядим»*. *Метафора приховує у собі реальний план зображення (немовля поклали на сіно в яслах) та символічний – духовна присутність Христа сповнює серце тих, хто «секрет сей небесный всегорящим сердцем читит»* [2; с. 63]. Мовиться про пізнання та духовне осягнення Спасителя.

Поza збіркою «Сад Божественных пѣсней» натрапляємо на перекладений з латині вірш («In natalem Jesu» («На день народження Ісуса»), який деякими своїми образами і навіть дослівним повторенням рядка («Веселитесь, яко с нами Бог» перегукується із «Піснею 4-ю»). Поет в ньому прагне передати радісний, святковий настрій, викликаний настанням Різдва, зверненням до образу Ісуса Христа, який прийшов у «світ невечірній» «через мрак», щоб усмирити моря, всіх примирити, навчити жити скромно («нищеты нас учит») у своїх бідних хижинах. Десь посередині вірша зринає ремінісценція із Євангелія від Луки, який писав про поклоніння пастухів немовляті Ісусу (2:8-20):

*Там под Вифлѣмским градом
Пастухы, пасуще стадо,
Всѣх первѣе вѣсть пріемлют,
Что к нам Христос прійде на землю
Чрез ангелов... [2; с. 98].*

Г. Скворода довільно передає зміст фрагмента з Євангелія; це навіть не переказ, а стисла інформація про народження Ісуса у Вифлеємі, яку пастухам повідомив ангел. Оскільки твір присвячений народженню Христа, то зрозуміло, що необхідно було згадкою про різдвяну подію оживити твір, надати йому своєрідної і легкої пасторальної тональності.

Список використаних джерел

1. Білоус Петро. Літературна медієвістика. Вибрані студії: у 3-х томах. – Т. 2: Художній світ давньої української літератури. – Житомир: ПП «Рута», 2012. – 428 с.
2. Скворода Григорій. Повне зібрання творів у 2 т. – К.: Наукова думка, 1973. Т.1 – 531 с.
3. Ушкалов Леонід. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сквороду. – Харків: Акта, 2001. – 224 с.

Стаття надійшла до редакції 10 березня 2019 року.